

EEN HEMELS JERUZALEM IN BRUGGE

Jan Dumolyn en
Noël Geirnaert (red.)

HANNIBAL

Het Adornesdomein
en de Jeruzalemkapel

VOORWOORD	7
PLATTEGROND VAN HET ADORNESDOMEIN	10
KAARTEN	11
ADORNESSTAMBOOM	12
INTRODUCTIE	
DE RELEVANTIE VAN DE JERUZALEMKAPEL	15
<i>Jan Dumolyn en Noël Geirnaert</i>	
1.	
VAN GENUUESE EXPATS TOT BRUGSE ADEL	23
<i>Jan Dumolyn en Mathijs Speecke</i>	
2.	
DE STAMBOOM VAN DE ADORNES	41
<i>Paul Trio</i>	
3.	
DE JERUZALEMSTICHTING ALS MICROKOSMOS VAN DE LAATMIDDELEEUWSE MAATSCHAPPIJ	65
<i>Nadine Mai</i>	
4.	
HET HUIS EN DE KAPEL VAN ANSELM ADORNES IN BRUGGE	77
<i>Brigitte Beernaert</i>	

5.	RELIGIEUZE EN FAMILIALE PRACHT IN DE JERUZALEMKAPEL	95
	<i>Jos Koldeweij</i>	
6.	NIEUW ONDERZOEK NAAR DE GRAVEN VAN ANSELM ADORNES EN MARGARETA VAN DER BANCK	115
	<i>Femke Germonpré, Frederik Roelens, Guenevere Souffreau en Katrien Van de Vijver</i>	
7.	HET ADORNESDOMEIN CONSERVEREN ALS PRIVÉ-INITIATIEF	123
	<i>Véronique de Limburg Stirum</i>	
	WOORD VAN DANK	135
	AFBEELDINGEN	139
	BIJLAGE 1	
	Testament van Anselm Adornes (1470)	275
	<i>Noël Geirnaert</i>	
	BIJLAGE 2	
	Genealogisch fragment door Jan Adornes geredigeerd in 1470 of kort erna	294
	BIJLAGE 3	
	De genealogie van de familie Adornes (AG)	295
	<i>Paul Trio</i>	

VOORWOORD

Er zijn al heel wat artikels en boeken geschreven over de Adornes en de Jeruzalemkapel, een spectaculaire realisatie die fier in het Brugse landschap prijkt. Op de volgende pagina's zal hiernaar uiteraard vaak worden verwezen. Het is echter de eerste keer dat zoveel wetenschappelijke experts worden samengebracht die elk een specifiek facet van deze boeiende familiegeschiedenis belichten. Die multidisciplinaire aanpak, ongekend sinds het werk van Geirnaert en Vandewalle uit 1983, vormt een aanzienlijke aanvulling op de 'wetenschap' over de Adornes.

U zou misschien kunnen denken dat deze keer alles gezegd is. Maar niets is minder waar: dit boek is zeker niet het einde. Integendeel, het werpt licht op een heleboel onbeantwoorde vragen en baant de weg voor verder onderzoek. De mist rond de genealogische oorsprong van de Adornes van Brugge is aan het opklaren, maar nog lang niet opgelost (de grillige spelling van namen in de middeleeuwen helpt niet). Sommige reizen van Anselm Adornes zouden verder bestudeerd kunnen worden, net als de bezittingen van de familie buiten Brugge. Dit boek stilt niet alleen onze honger naar kennis, het wekt ook onze eetlust op.

Daarom vervult de verschijning van dit boek naar mijn mening een van de belangrijkste doelstellingen, zo niet het hoofdoel, van elk beleid voor het behoud van historisch en artistiek erfgoed: wetenschappelijke kennis over dat erfgoed verzamelen en verspreiden. De kwaliteit van die kennis is cruciaal, omdat ze het geheugen vormt waarop ons huidige en toekomstige denken gebaseerd is. We weten allemaal dat het geheugen de neiging heeft ons te manipuleren, als het niet wordt gerationaliseerd, ontdaan van alle emotie en onderworpen aan stevige kritiek. Met dit boek dragen de auteurs ertoe bij dat het geheugen een objectievere en uiteindelijk menselijkere vorm van kennis wordt, een kennis die ten goede zal komen aan de toekomstige generaties.

Ik heb zowel de eer als het genoegen om de eerste en laatste regels te schrijven van het boek dat u nu in handen houdt. Het zijn de minst wetenschappelijke zinnen, maar misschien wel de meest bewonderende, vanwege het werk dat is verricht, maar ook vanwege de perspectieven die worden geboden en de openheid naar een wereld die ons blijft inspireren in onze acties om het Adornesdomein tot leven te brengen. Namens alle afstammelingen van de familie Adornes en iedereen met een speciale interesse in dit erfgoed en zijn geschiedenis (medewerkers, liefhebbers, gidsen enzovoort) wil ik mijn diepe dankbaarheid uitspreken voor het uitzonderlijke en enorme werk dat is verricht.

Véronique de Limburg Stirum

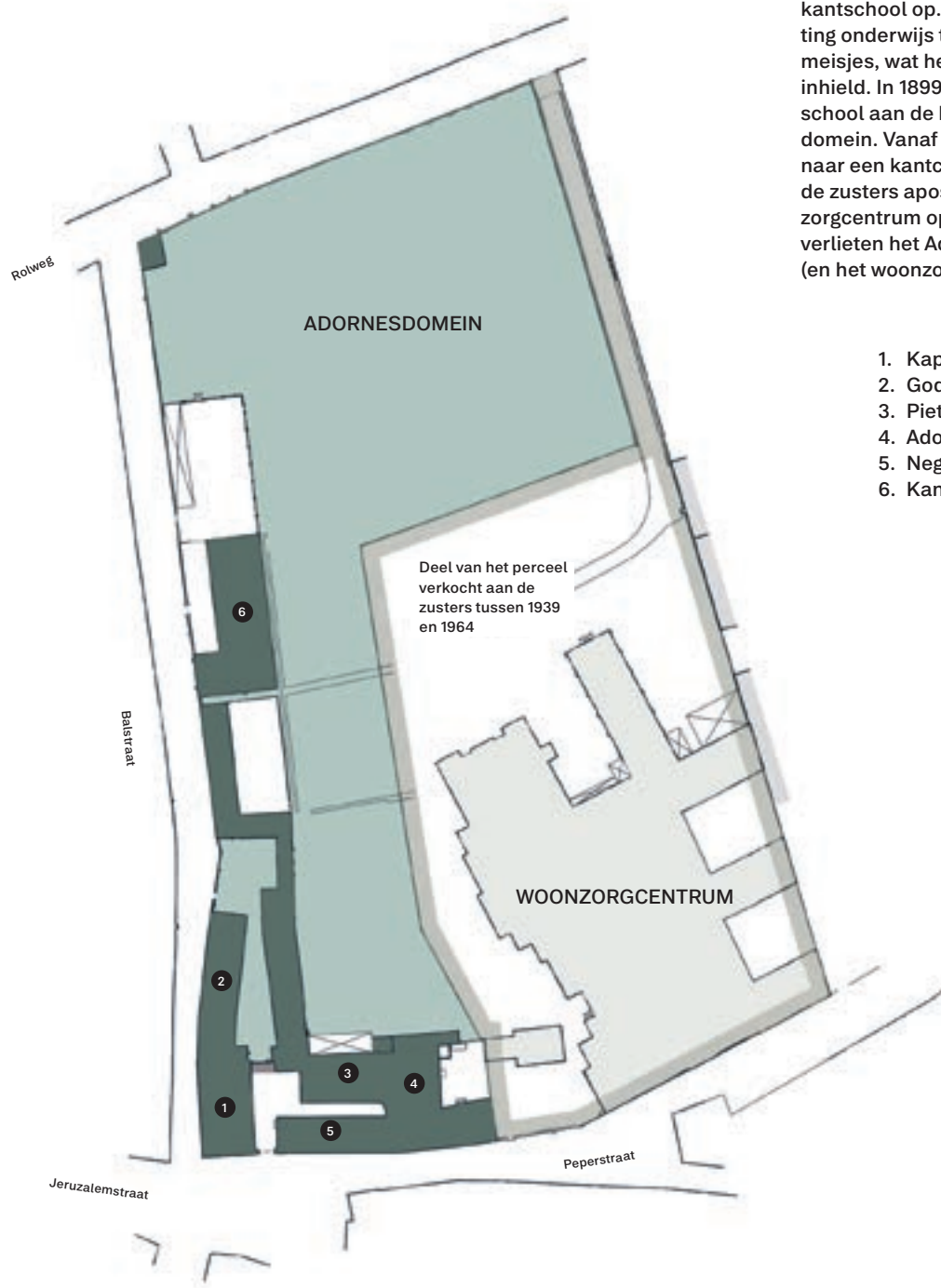

PLATTEGROND VAN HET ADORNESDOMEIN, 2024

De zusters apostolinnen, de congregatie die in 1680 door Agnes Balliques in Antwerpen is gesticht, vestigen zich vanaf 1717 in Brugge en komen na tal van omzwervingen in 1835 op het Adornesdomein terecht. Ze sluiten dan immers een huurovereenkomst af met François de Thiennes. Ze bouwen een nieuwe, hoge bakstenen vleugel langs de Peperstraat en richten in de bestaande gebouwen een kantschool op. Hun doel was vanaf de oprichting onderwijs te verschaffen aan vooral arme meisjes, wat het aanleren van kantklossen inhield. In 1899 bouwden ze nog een nieuwe school aan de Balstraat in de tuin van het domein. Vanaf 1961 evolueerde de school naar een kantcentrum. Tegelijkertijd bouwden de zusters apostolinnen in 1955 een woonzorgcentrum op een deel van het perceel. Ze verlieten het Adornesdomein voorgoed in 1986 (en het woonzorgcentrum in 2016).

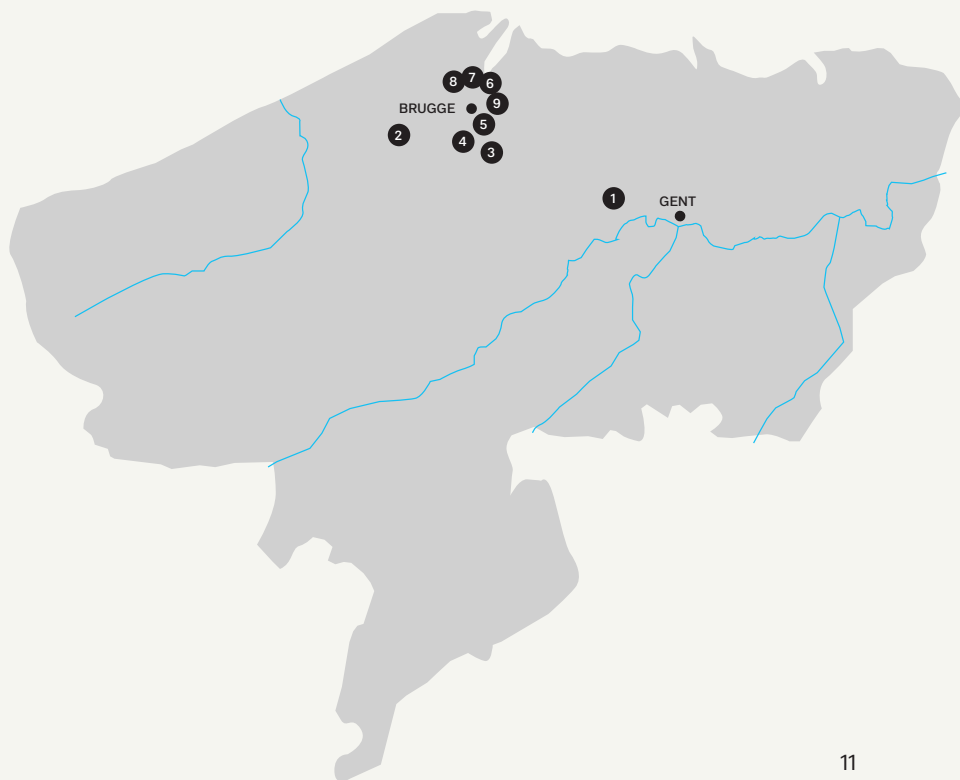

1. Kapel
2. Godshuizen
3. Pieter II-huis
4. Adorneshuis (Anselm)
5. Negentiende-eeuwse vleugel
6. Kantschool (1899)

SCHOTLAND

1. Edinburgh
2. Blackness
3. North Berwick
4. Perth
5. Cortachy

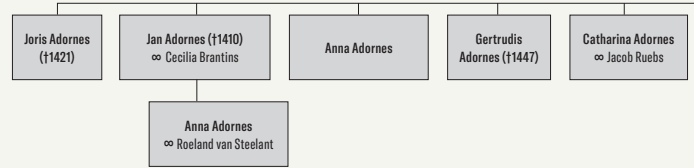
GRAAFSCHAP VLAANDEREN (lenen en heerlijkheden van Anselm Adornes ca. 1483)

1. Ronsele (Zomergem)
2. Slansheerenwalle (Koekelare)
3. Ghendbrugge (Hertsberge)
4. Ruddervoorde (Oostkamp)
5. Nieuwburg (Oostkamp)
6. Moerkerke (Damme)
7. Oostkerke
8. Dudzele
9. Viven

ADORNESSTAMBOOM

en afstammelingen van de beheerders
van het Adornesdomein en de Jeruzalemkapel

Deel van de Adornesgenealogie
kritisch onderzocht door Jan
Dumolyn, Mathijs Speecke en
Paul Trio in dit boek

Deel van de Adornesgenealogie
zoals bekend uit eerder onderzoek

INTRODUCTIE

DE RELEVANTIE VAN DE JERUZALEMKAPEL

De materiële en symbolische
nalatenschap van de Adornes

Jan Dumolyn en Noël Geirnaert

De Jeruzalemkapel, door veel Bruggelingen wegens haar imposante karakter hardnekkig maar verkeerdelijk *de Jeruzalemkkerke* genoemd, is een van de meest fascinerende gebouwen van de mooie Reienstad. Als toeristische trekpleister telt Brugge zeker nog vele andere monumentale relictten uit de late middeleeuwen. Qua vorm en stijl, als architecturale pastiche van de Heilig Grafkerk, springt de Jeruzalemkapel, opgericht door de vijftiende-eeuwse familie Adornes, echter onmiddellijk in het oog. Dit gebouw heeft iets bijzonders. Het is binnen het Brugse stadslandschap een exceptionele constructie. Als samenstellers van dit boek – en als Brugse mediëvisten misschien niet door al te veel objectiviteit gehinderd – ontkennen we allerminst onze bewondering en fascinatie voor dit prachtige stuk bouwkundig erfgoed (afb. 1-3).

Waarom een nieuw boek over de Jeruzalemkapel? Tot nu toe is ze in de bouwhistorische literatuur zeker niet onopgemerkt gebleven.¹ Ook in populariserende geschriften kwam het enigmatische gebouw al vroeg onder de aandacht. Al in 1843 publiceerde Jean Jacques Gailliard zijn *Recherches sur l'Église de Jérusalem à Bruges. Suivies de données historiques sur la Famille du Fondateur*, een rijkelijk geïllustreerde brochure bestemd voor elitaire belangstellenden binnen en buiten Brugge.² En nog geen eeuw later, in 1935, konden wat meer volkse Vlaamse toeristen dankzij een artikel van Brugs rijksarchivaris en veelschrijver Joseph De Smet kennismaken met de kapel in het toen zeer goed verkopende tijdschrift van de Vlaamse Toeristenbond.³

Vanaf de jaren tachtig van de vorige eeuw werd de kapel steeds meer onder de aandacht van het brede Brugse publiek gebracht. In 1983 organiseerde de Kulturele Kring Sinte Anna een Adornes-avondwandeling. Dit deed ze naar aanleiding van de tentoonstelling *Adornes en Jeruzalem. Internationaal leven in het 15de- en 16de-eeuwse Brugge*, waar een van ondergetekenden aan meewerkte. De aanleiding voor deze tentoonstelling was de vijfhonderdste verjaardag van de dood van Anselm Adornes (1424–1483).⁴

Er is veel minder aandacht geweest voor het aan de kapel aanpalende seculiere gebouw: de nog grotendeels vijftiende-eeuwse residentie van de familie Adornes (afb. 4-5). Dit stadspaleis met tuin bleef tot voor kort letterlijk in de schaduw van de kapel, maar is op zichzelf ook een heel belangrijk stuk bouwkundig erfgoed. Hoewel in verscheidene nog bestaande Brugse elitewoningen vijftiende-eeuwse resten bewaard bleven, zijn in de stad immers maar enkele adellijke stadspaleizen of patriciërs-woningen uit de Bourgondische periode overgebleven.

Het Hof van Gruuthuse is bijna volledig herbouwd in neogotische stijl en daarnaast zijn het Hof van Watervliet in de Oude Burg en het Hof Bladelin

in de Naaldenstraat (afb. 7) nog het best bewaard. Het Jeruzalemcxplex is eigenlijk beter en vollediger geconserveerd dan die tegenhangers. Stadspaleis, tuin en kapel – en in feite ook de godshuizen in de Balstraat – zijn als ensemble een van de opvallendste relictten in het toch al zo rijke Brugse stadslandschap. Samen vormen ze de *legacy*, het erfgoed van een opmerkelijke laatmiddeleeuwse Brugse familie en haar nazaten.

Een eerste aanleiding om dit boek samen te stellen was de voorbeeldige manier waarop de huidige private eigenaars, de familie de Limburg Stirum, die in rechte lijn van de Adornes afstamt, met dit historisch pand omgaan. In de eerste plaats gaat het over gravin Véronique de Limburg Stirum als trekkende kracht van dit alles. De laatste tien jaar heeft zich onder haar impuls op de Adornes-Jeruzalemsite een speciale dynamiek ontwikkeld.

Er was systematische aandacht voor zowel het onderhoud en de renovatie van de gebouwen als de organisatie van artistieke en culturele evenementen. Dat gebeurde vaak door middel van een geslaagde combinatie van de middeleeuwse architecturale achtergrond en hedendaagse kunst. We kunnen enkel hopen dat deze initiatieven zich verder blijven ontwikkelen in de toekomst. Véronique de Limburg Stirum gaat in dit boek dieper in op de uitdagingen die het private beheer van zo'n middeleeuwse site met zich meebrengt.

Eigenlijk is het eigenaardig dat, in tegenstelling dus tot de kapel, de residentie tot nu toe amper systematisch historisch-bouwkundig werd onderzocht. De familie Adornes zelf werd immers al door vele historici en kunsthistorici bestudeerd. Nog vaker werd dit patricisch-adellijke geslacht kort vermeld of aangehaald, in het bijzonder haar bekendste telg Anselm. Hij werd zeshonderd jaar geleden geboren en vormt een tweede aanleiding voor dit boek.

De aandacht voor de familie Adornes begon al in de negentiende eeuw. Het eerste exploit dat de aandacht trok, was Anselm Adornes' bedevaart naar Jeruzalem. Jules de Saint-Genois besprak die reis al midden negentiende eeuw in het kader van een bijdrage over *les voyageurs belges*.⁵ Reisverhalen spraken al vroeg de geleerden aan en zouden dat ook blijven doen. De vooraanstaande Franse mediëvist Jacques Heers gaf samen met de filologe Georgette de Groër het reisverslag uit en ook hedendaagse Vlaamse historici, zoals Peter Stabel en Paul Trio, blijven over deze bedevaart publiceren.⁶ Ook de sacrale geografie van Jeruzalem en de handleidingen voor pelgrims kwamen daarbij zijdelings aan bod.⁷ Anselm was dankzij zijn reis zelfs belangrijk genoeg om een eigen lemma te verdienen in het *Lexikon des Mittelalters*, wat zeker niet elk middeleeuws personage gegund is.⁸

De aandacht van de geleerden was eerst gericht op de religieuze dimensies van de bedevaart en op het meer pittoreske, of in de woorden van de Palestijnse literatuurcriticus Edward Saïd, het ‘oriëntalistische’, de westerse, koloniaal gekleurde verbeelding van het Oosten.⁹ De laatste decennia wordt deze materie op een minder eurocentrische manier bestudeerd en staan eerder de culturele en economische contacten en uitwisselingen met de moslimwereld centraal. In elk geval, wanneer het over de familie Adornes gaat, en dan in de eerste plaats over hun voornaamste held Anselm, is de meest dominante onderzoekslijn steeds die naar de Jeruzalemreis geweest.

Een andere mijlpaal in het Adornesonderzoek was de publicatie van een aantal documenten uit het Adornesarchief over het boekenbezit van de familie in en rond de Jeruzalemkapel door stadsbibliothecaris en priester Alphonse De Poorter.¹⁰ Deze teksten vestigen de aandacht op de intellectuele belangstelling van verschillende leden van de familie. Ze vormden het vertrekpunt voor later onderzoek door Jan Vandamme, en vooral Albert Derolez en Noël Geirnaert.¹¹ Daaruit bleek dat de familie Adornes door haar culturele initiatieven en haar literaire belangstelling kan worden vergeleken met Italiaanse humanisten uit het quattrocento. In 2020 werd deze opvatting wel genuanceerd door Sabrina Corbellini en Margriet Hoogvliet, die het initiatief van de Adornes in verband met een bibliotheek in de Jeruzalemkapel situeerden in het kader van andere laatmiddeleeuwse stichtingen in Noord-Europa.¹²

De Poorters blijvende belangstelling voor de cultuur en de mentaliteit van de familie Adornes resulteerde in 1931 in de teksteditie van het testament van Anselm Adornes, door hem opgesteld kort voor zijn vertrek naar het Heilig Land in 1470. Achteraan in dit boek wordt deze belangrijke tekst opnieuw kritisch uitgegeven, helaas enkel op basis van het gerestitueerde afschrift, want het origineel blijft nog steeds verloren. Vooral één passage in het testament van Anselm trekt de aandacht: de verwijzing naar twee paneeltjes van Jan van Eyck die Sint-Franciscus afbeelden. De passage was niet onbekend: al in 1860 was die gepubliceerd door de Rijkselze archivaris Alexandre Pinchart.¹³ Als gevolg daarvan kan de familie Adornes nog steeds op aandacht rekenen onder specialisten van de Vlaamse primitieven.

Een belangrijke benadering van de Adornes en de Jeruzalemkapel is dan ook die van de kunstgeschiedenis. Of het nu over de wellicht aan de familie toebehorende paneeltjes van Van Eyck gaat, de waarschijnlijk door Petrus Christus vervaardigde portretten van Pieter Adornes en zijn vrouw, de glasramen van de kapel, de opmerkelijke eigentijdse pentekeningen met de portretten van Anselm Adornes en Margareta van der

Banck, of nog over mogelijke andere verbanden tussen bestaande kunstwerken en de vijftiende- en zestienste-eeuwse Adornes: verschillende geleerden hebben op het gebied van de kunstgeschiedenis zeer waardevol werk verricht.¹⁴

Wat de Jeruzalemkapel zelf als ‘artistiek ensemble’ betreft, inclusief het praalgraf, is er het recente werk van Kirkland-Ives en Mai. Een stuk van die laatste werd in dit boek naar het Nederlands vertaald.¹⁵ Ook nieuw in dit boek is de systematische bijdrage van Jos Koldewey over het interieur van de kapel, een inventaris die voor het eerst alle kunstwerken en religieuze voorwerpen op een rijtje zet en in detail beschrijft. Ongetwijfeld zal dit hoofdstuk tot verder onderzoek leiden.

Er was ook nog een eenvoudiger reden om de Adornes te bestuderen: als een gevalstudie in de adelgeschiedenis en familiegeschiedenis in het algemeen. De puur genealogische interesse voor dit geslacht was tijdens de vroegmoderne periode blijven doorleven in allerlei manuscripten en stambomen en in specifieke naslagwerken over de adel. Ook de al vermelde Gailliard nam tijdens de jaren 1840 hun genealogie op in zijn bijzonder onbetrouwbare studie over de Brugse families. En ook in de andere genealogische verzamelwerken, *nobilitaires* en andere meestal vrij kritisch te gebruiken dergelijke boekdelen wordt de familie uiteraard vernoemd.¹⁶

Intussen kwamen de Adornes ook zijdelings aan bod in allerlei studies naar andere thema’s. Brugs Rijksarchivaris baron Albert van Zuylen van Nyevelt toonde al in 1929 interesse in de familie in het kader van het Bourgondische hofleven.¹⁷ De Adornes duiken ook geregeld zijdelings op in de sociaal-politieke geschiedenis van Vlaanderen tijdens de Bourgondische periode.¹⁸ Economische historici, en vooral de specialisten van de buitenlandse handel en de Italiaanse aanwezigheid in Brugge, vermeldden hen ook weleens.¹⁹ Specialisten van de geschiedenis van de diplomatieke betrekkingen, met name de relaties met Schotland, vertoonden ook veel interesse vanwege de rol die Anselm Adornes speelde bij de Bourgondische betrekkingen met dat koninkrijk.²⁰ Daarnaast werd recent aandacht besteed aan een diplomatieke reis van Anselm naar Polen.²¹

De Adornes, en in de eerste plaats Anselm, hebben kortom al op bijzonder veel aandacht van geleerden kunnen rekenen, maar aan een synthese ontbrak het vooralsnog. Er zal ook nog werk aan de winkel blijven na dit boek. Een van de auteurs van deze inleiding publiceerde in 1987 en 1989 een toegang op het archief van de familie Adornes en de Jeruzalemstichting, bestaande uit een inventaris van het hele archief en een regestenlijst van de oorkonden (regesten zijn korte samenvattingen van oorkonden) en de brieven tot 1500.

- 1 Als jongste wetenschappelijke publicatie vermelden wij hier alleen de gepubliceerde dissertatie van Nadine Mai: Mai 2021.
- 2 Gailliard 1843.
- 3 De Smet 1935, 361-364.
- 4 Geirnaert 1983.
- 5 De Saint-Genois 1846; Feys 1891; De Smet 1974; Storme 1981; E. de la Coste 1855; Th. de Limburg Stirum 1881.
- 6 Heers & De Groer 1978; Trio 2021; Stabel, ter perse.
- 7 O.m. Viaene 1982.
- 8 Heers 1977.
- 9 Said 1978.
- 10 De Poorter 1909.
- 11 Vandamme 1971; Derolez 1972, 1966, 1997; Geirnaert 1989.
- 12 Corbellini & Hoogvliet 2020.
- 13 De Poorter 1931; Pinchart 1860.
- 14 O.m. Rischel 1997; Gellman 1994; Geirnaert 2000; Périer-D'Ieteren 2012; Zdanov 2015a, 2015b.
- 15 Kirkland-Ives 2008, 2010, Mai 2016a, 2021.
- 16 Bv. De Vegiano & De Herckenrode 1862-1876, I, 10-11.
- 17 Van Zuylen van Nyevelt 1929.
- 18 Leden van de familie komen onder meer voor in de politieke verwickelingen in 1436-1437/38 en 1477-1488: zie o.m. Dumolyn 1997 en Haemers 2009.
- 19 Bijvoorbeeld in Lambert 2006.
- 20 MacQuarrie 1982.
- 21 Mozejko 2012.
- 22 Buylaert, De Clercq & Dumolyn 2011.
- 23 Douxchamps 2014.

1

VAN GENUUESE EXPATS TOT BRUGSE ADEL

Een identiteit georiënteerd op Jeruzalem

Jan Dumolyn en Mathijs Speecke

De Adornes behoorden tot de belangrijkste families van het laatmiddeleeuwse Brugge. Ze waren een van die typische koopliedenfamilies die aan het einde van de middeleeuwen tot de adel zouden opklimmen. Hun boeiende familiegeschiedenis neemt ons mee op een tocht door de sociaal-economische, politieke en culturele ontwikkelingen in het Brugge van de veertiende en vijftiende eeuw.¹ Het hoogtepunt van de macht en het aanzien van de familie kwam er met Anselm Adornes (in de vakliteratuur soms ook Anselmus genoemd), die zorgde voor de voltooiing van de Jeruzalemkapel, waarvan hij naar eigen zeggen als kleuter de eerste steen zou hebben gelegd.

Anselm Adornes leefde van 1424 tot 1483. Met dit boek vieren we zijn zeshonderdste verjaardag. Het tijdvak van zijn leven valt min of meer samen met de laatste grote bloeiperiode van de commerciële metropool en tegelijk ook met de culturele uitstraling van het hof van de hertogen van Bourgondië, die Vlaanderen toen regeerden. De prachtige Jeruzalemkapel, zoals al gezegd een uniek gebouw in het middeleeuwse stedelijke landschap, is het spectaculairste resultaat van een geleidelijke maar bewuste familiale strategie van sociale distinctie sinds het tweede kwart van de veertiende eeuw en de ontwikkeling van een familiale identiteit rond het Heilige Land tijdens de vijftiende en zestiende eeuw.

DE VOORGESCHIEDENIS: GELDHANDELAARS, HOSTELIERS EN POLITICI IN BRUGGE

Volgens alle historici die tot nu toe over de Adornes hebben geschreven – al deden de verstandigsten onder hen dat vaak in de voorwaardelijke wijs – was Anselm een telg uit de vijfde generatie van de tak van de machtige Genuese familie Adorno, die tijdens de dertiende eeuw in Vlaanderen was aangekomen. De veronderstelde stamvader van de Brugse Adornes, de schrijfwijze waarmee hun naam het vaakst in de Vlaamse bronnen voorkomt, was een zekere Opicino Adorno (soms ook wel Opitius of Opicius genoemd). Deze Opicino zou graaf Gwijde van Dampierre hebben vergezeld op de kruistocht van de Franse koning Lodewijk de Heilige naar Tunis in 1269–1270. Deze schimmige figuur is echter slechts uit een zestiende-eeuwse genealogie bekend, waarvan een uitgebreide historische kritiek wordt gegeven in het hoofdstuk van Paul Trio in dit boek. De zogenaamde Opicino komt niet voor in de gedetailleerde grafelijke rekening van deze expeditie, die toevallig bewaard bleef, noch in om het even welke andere eigentijdse tekst.²

Deze eerste Opicino heeft dus bijna zeker nooit echt bestaan. Dat de familie Adornes, zoals ze later zelf beweerd heeft, daadwerkelijk van Genuese afkomst was, is nu dankzij nieuw archiefmateriaal voor het eerst ook echt bewezen. Sinds 1277 meerden inderdaad de eerste galeien uit Genua aan in Sluis, voorhaven van Brugge. Italiaanse handelaars en financiers waren tegen het einde van de dertiende eeuw al volop in Vlaanderen aanwezig, en zeker in Brugge, dat zich, zoals algemeen bekend is, juist op dat moment ontpopte als het belangrijkste commerciële en financiële centrum van Noord-West-Europa.

Tijdens de dertiende en het begin van de veertiende eeuw al stonden sommige Genuese leden van de familie Adorno – een geslacht dat toen nog aan haar echte sociale opmars in de moederstad Genua moest beginnen – als handelaars en bankiers in contact met de Nederlanden. Dat is wél duidelijk gedocumenteerd in de bronnen.³ Van een specifieke *Brugse* tak van de Adornes vonden we voorlopig echter geen enkel spoor in de nochtans al vrij overvloedige Brugse archiefdocumenten aan het einde van de dertiende en het begin van de veertiende eeuw. De Adornes lijken vóór het jaar 1300 dus nog niet in Brugge aanwezig te zijn geweest.

Een tweede Opicino Adornes, de veronderstelde zoon van de eerste, zou volgens de standaardgenealogie van de familie gehuwd zijn met Margareta van Aartrijke, dochter van Jan.⁴ De Van Aartrijkes waren een vooraanstaand Brugs hosteliërs-geslacht, wat een logische alliantie zou zijn geweest voor een recent ingeweken Genuese koopman of financier. Deze Opicino II zou in het Brugse

clarissenklooster zijn begraven, aldus zijn veel latere afstammeling Jan Adornes in diens reisverslag van de pelgrimstocht naar Jeruzalem, dat hij in 1471 of in de jaren daarna neerschreef (en waar we verder op terugkomen).⁵ Jan Adornes zou de grafsteen van Opicino daar zelf gezien hebben. Dat alles lijkt al een stuk geloofwaardiger dan het kruistochtverhaal met Opicino I in de hoofdrol, een geschiedenis waar Jan Adornes trouwens zelf met geen woord over rept.

Ook de veronderstelde Opicino II is voorsnog in geen enkel eigentijds document aangetroffen. Nochtans kunnen we min of meer aannemen dat zijn afstammeling Jan niet zou hebben gelogen over een grafsteen waarvan tijdgenoten het bestaan hadden kunnen verifiëren. Ook de familie Van Aartrijke, die ook in Jans tijd nog zeer vooraanstaand was in Brugge, had deze vermeende afstamming trouwens kunnen betwisten. Wilde Jan Adornes zijn misschien ook verzonden voorouder linken aan een van de belangrijkste geslachten uit Brugge, een familie die tijdens de vijftiende eeuw eveneens tot de adel aan het opklimmen was, om zo ook de eigen status extra in de verf te zetten?⁶ De voornaam Opicino is bovendien intrigerend en weinig frequent. We kennen een Opicinus de Canistris, een veertiende-eeuwse Italiaanse mysticus die allegorische kaarten maakte. Het is verleidelijk maar ook uiterst speculatief zijn cartografische activiteit met de reislust en kosmologische belangstelling van de familie in verband te brengen, als motivering van een eventuele latere naamkeuze die op een voorouder werd teruggeprojecteerd.⁷

Voorlopig besluit: Opicino II heeft heel misschien wel echt bestaan, mogelijk aan het begin van de veertiende eeuw, maar ook hij blijft in nevelen gehuld en komt in geen enkel origineel eigentijds document voor. Opicino I is, zoals we verderop nog uitvoeriger zullen argumenteren, zonder twijfel een verzonden personage, omdat de familie wilde afstammen van een ‘kruisvaarder’ (en daarom is aan hem misschien de naam gegeven van het oudst gekende familielid die dan zogenaamd de zoon van een gelijknamige vader was.)

De eerste Brugse Adornes van wie we met stellige zekerheid het bestaan kunnen bevestigen, is een zekere *Pierres de Hardorne van Geneven* (afb. 8), die wordt vermeld in een rekening van ‘heervaarden’ (krijgstochten) die in 1327 plaatsvonden in het kader van de opstand van Kust-Vlaanderen (1323–1328). Om de stadsmilitie te financieren, werd toen een bijzondere hoofdelijke belasting of *pointinghe* opgelegd aan minstens 288 Brugse poorters. De genoemde Pierres droeg 27 schellingen groten Vlaamse munt bij aan deze belasting, bijna zeven keer zoveel als het mediaanbedrag van vier schellingen groten.⁸

“Pieter I toonde zich in die periode inderdaad een gewiekste zakenman met connecties in de hoogste politieke kringen.”

Afgaand op het betaalde bedrag behoorde hij dus tot de rijkste inwoners van de stad. Enkel Willem Reyfin was nóg welvarender: hij betaalde 38 schellingen 9 penningen Vlaamse groten.⁹ De vermelding in de belastinglijst leert ons bovendien dat Pieter Adornes in 1327 al zeker het statuut van Brugs poorter had, maar dat hij vrij recentelijk uit Genua moet zijn ingeweken. De belastinginners vonden het namelijk nodig om te expliciteren dat hij uit *Geneven* afkomstig was. Hiermee behoorde hij tot de allereerste Genuezen die zich op permanente basis in Brugge kwamen vestigen.

Rond 1290 was er al een zekere meester Symoen van Geneven (‘Simon van Genua’) actief in de stad als smid en een van de belangrijkste bouwheren van de Waterhalle.¹⁰ In 1318/1319 kochten vervolgens een zekere Daniel de Ghohaen en Amiet de Locre, allebei Genuezen, samen met nog minstens vier andere personen van Italiaanse afkomst volgens de stadsrekeningen het Brugse poorterschap aan. Volgde Pierres de Hardorne kort daarna? Of had hij zich iets eerder, in 1313/1314, 1314/1315 of 1317/1318 (rekenjaren waarvoor de cruciale stadsrekeningen helaas ontbreken), in de poorterslijsten laten opnemen?

Wat er ook van zij, zeer waarschijnlijk is die Pierres de Hardorne te vereenzelvigen met een Pieter Dadourre/Dadour, poorter van het Carmerszestendeel, die in 1338/1340 vermeld wordt als lid van het gemeenteleger.¹¹ Ongetwijfeld is hij ook nog steeds dezelfde *sire* (heer) Pieres dAdornes die vermeld wordt in een oorkonde uit 1353. Deze *sire* Pieres had twee kinderen, genaamd Martin dAdorne en Jan dAdorne. Martin was getrouwd met *jonfrouwe* Trude, dochter van *ser* Jacob Scinckel (de Scinckels waren ook een Brugse familie van makelaars en waarden). De twee broers schonken in het genoemde jaar een huis in het Genthof aan Jacob Braderic, opnieuw

3 DE JERUZALEMSTICHTING ALS MICROKOSMOS VAN DE LAATMIDDELEEUWSE MAATSCHAPPIJ

Een interactie met de Heilige Stad

De Brugse Jeruzalemkapel is tot op de dag van vandaag in privébezit. Daarmee wordt een traditie in stand gehouden die ongeveer zeshonderd jaar geleden door de familie Adornes in gang is gezet. Ook het wetenschappelijk onderzoek in verband met de Jeruzalemstichting en de Jeruzalemkapel heeft zich nooit alleen gericht op de betekenis van de beleving van de Heilige Plaatsen in de kapel. Ook de vraag naar de 'privatisering' of de 'verhuiselijking' van Jeruzalem in de stichting en de betekenis van de *Memoria* zijn aan bod gekomen, net als het verband met de vorming van de familiale identiteit.² Vooral de structuur van het complex, dat veel weg heeft van een adellijke residentie, toont aan dat de Jeruzalemstichting niet zozeer moest dienen voor een privatisering van de christelijke heilsboodschap, maar bedoeld was als samenspel van diverse domeinen en concepten: particuliere en openbare, sacrale en profane, familiale en caritatieve. Van bij de aanvang stond de bouw van de Jeruzalemkapel niet op zich, maar maakte ze deel uit van een heel complex, dat naast de kapel ook bestond uit een woning voor de kapelaan, godshuizen en bedrijfsgebouwen, en vooral een stadspaleis voor de stichtersfamilie (afb. 4-5). De Jeruzalemkapel was daarin het zingevende centrum van het hele gebouwencomplex, met al zijn elementen en functies (afb. 17).³ Een godshuis voor twaalf arme weduwen, het Jeruzalemgodshuis, was nauw verankerd met het complex (afb. 44-45). Enkele kloostergemeenschappen, vooral de Brugse kartuizers en karmelieten, waren betrokken bij de liturgische diensten, missen en processies. Er werd zelfs een Jeruzalembroederschap gesticht in de kapel. Op feestdagen woonden talrijke bezoekers missen en andere gebedsdiensten bij in de kapel. Allen leverden een actieve bijdrage aan de verwerkelijking van Jeruzalem in Brugge, zoals uit het hierop volgende overzicht zal blijken.

DE STICHTERSFAMILIE: MEMORIA, REPRESENTATIE, GENEALOGIE

Zoals veel middeleeuwse stichtingen was de Brugse Jeruzalemkapel nauw verbonden met prestigieuze representatie, streven naar gedenking en herdenking, en legitimatie van machtsposities. De Heilige Stad, waarvoor machthebbers van oudsher oorlog hadden gevoerd en die gezien werd als een aardse voorafbeelding van het hemelrijk, was daarvoor uitermate geschikt. Want voor veel mensen, zeker in de vijftiende eeuw, was de bedevaart naar Jeruzalem niet alleen een religieuze opdracht, met uitzicht op het eeuwige heil, maar ze bood ook de gelegenheid voor publieke aandacht en statusverhoging. Talrijke patriciërs verwierven rond 1500 de titel Ridder van het Heilig Graf en mochten het Jeruzalemkruis als wapen dragen.⁴ Ook Anselm Adornes zelf is, zoals hier in dit boek wordt aangetoond, een zeer duidelijk voorbeeld voor deze met Jeruzalem verbonden statusverhoging.⁵

Van Anselms vader Pieter II en zijn broer Jacob Adornes kan niet worden aangetoond dat zij een bedevaart naar Jeruzalem hebben ondernomen. Niettemin is hun ambitieuze project, de stichting van een kapel met woonhuis en gebouwencomplex toegewijd aan Jeruzalem, nauwelijks denkbaar zonder verwijzing naar deze wereldlijke aspecten van de vroomheid gericht op Jeruzalem en de bedevaarten naar het Heilige Land. Dat het herenhuis van de stichters volledig bij de kapel aanleunt, is een duidelijke aanwijzing voor de pretenties van de stichtersfamilie op het gebied van uitstraling en representatie. De voorstelling van het complex als 'familiaal stambezit' komt duidelijk tot uiting in het testament van Pieter Adornes (mei 1452). Daarin bepaalt hij dat de woning bij de kapel niet verkocht of verhuurd mag worden, maar steeds in het bezit van de familie moet blijven.⁶ De latere uitbouw van het herenhuis en de kapel door Anselm Adornes benadrukt dit representatieve aspect nog meer. Een detail waaruit deze pretentie duidelijk blijkt, is het kleine met wapenschilden versierde oratorium, dat als scharnier tussen het wereldse verblijf van Jeruzalembedevaarder en ridder Anselm en de eigenlijke kapel als het ware zijn innerlijke *Devotio* bekendmaakt (afb. 24).⁷

In het interieur van de kapel bevestigt het hoogkoor dit principe. Dit hoogkoor is via een gang verbonden met de herenwoning. Deze gang geeft nog toegang tot een privékapel in de eigenlijke kapel, die zelf uiteraard ook een privékapel is. De systematische nauwe verbondenheid tussen Jeruzalemverering en statusrepresentatie is duidelijk. De architectuur in twee verdiepingen van de toren (boven het koor en de crypte) is de ruimtelijk-topografische verbeelding van Golgotha in Jeruzalem, maar ook een geslaagde poging om de positionering van de heren van het huis te ensceneren.⁸

Zoals alle familiekapellen uit de late middeleeuwen had ook de Brugse Jeruzalemkapel niet alleen een representatieve functie, maar ze moest ook functioneren als *Memoria*, de officiële en sacrale gedenkplaats van de doden van de familie.⁹ Pieter II Adornes had oorspronkelijk de bedoeling zijn grafmonument in de kapel te laten bouwen, maar hij zou uiteindelijk toch in het Brugse kartuizerklooster Genadedal worden bijgezet, waar hij zich vanaf 1454 had teruggetrokken.¹⁰ Pas vanaf Anselm Adornes, wiens grafmonument in december 1483 midden in de kapel voor de Calvarieberg werd voltooid, werd de kapel zichtbaar de locatie om de doden van de familie te gedenken.¹¹ De graftombe is een van de zeldzame complete en op hun oorspronkelijke bestemming bewaarde voorbeelden van de Brugse funeraire kunst uit de vijftiende eeuw (afb. 12, 23 en 28).

Het dubbele graf uit donkere Doornikse steen en met wapenschilden omzoomd, toont de overledenen in een uiterst prestigieus gedenkteken. Op de grafplaat zijn Margareta van der Banck en Anselm Adornes naast elkaar levensgroot op jonge leeftijd afgebeeld, biddend met gevouwen handen op de borst. Hun hoofden rusten op kussens, onder hun voeten liggen een leeuw en een hond. Naar alle waarschijnlijkheid is het ontwerp voor het grafmonument nauw verbonden met de architectuur en de beeldentaal van de kapel. Een belangrijke aanwijzing daarvoor is de keuze van de plek voor het grafmonument. In tegenstelling met het hoogkoor, dat ongeschikt was door de ligging, en de crypte, die bedoeld was voor de graven van de weduwen van het godshuis, was de centrale ruimte van de kapel uitermate geschikt als scène voor het grafmonument. Tegelijkertijd verzekerde het stichtersechtpaar zich op die manier van zijn deelname aan de liturgische diensten rond het overvloedig met relikwieën voorziene Calvariebergaltaar. Op die plek hadden de stichters hun laatste rustplaats aan de voet van Golgotha.¹²

In de daaropvolgende decennia versterkten de grafschriften van andere leden van de familie de betekenis van de kapel als memoriaal en als bron en getuigenis voor de familiale en genealogische representatie.¹³ Door Anselm Adornes, zijn bedevaart naar het Heilige Land, zijn diplomatieke successen en zijn verheffing tot ridder was het prestige van de familie nauw verbonden met de Jeruzalemdevotie en de residentie van de familie bij de kapel.¹⁴ Dit werd helemaal duidelijk in het begin van de zestiende eeuw, toen het patrimonium dankzij de nieuwe erfgenaam Jan de la Coste (1494–1537) een nieuw elan kreeg. Hij was de zoon van de dochter van Arnoud Adornes en wilde de dynastie voortzetten.¹⁵ Daarom nam Jan de la Coste ook de naam en het wapenschild van de familie Adornes over en hij streefde ernaar om, na zijn officiële

“Door Anselm Adornes was het prestige van de familie nauw verbonden met de Jeruzalemdevotie en de residentie van de familie bij de kapel.”

aantreden als erfgenaam in 1517, de Jeruzalemstichting als identiteitsbepalend statussymbool van de familie ook weer sterker in de openbaarheid te situeren. Dat deed hij onder andere door de relik van het Heilig Kruis vanaf 1519 bestendig uit te stallen, te streven naar meer aflaten voor de kapel, zijn mislukte poging bij de kapel een passantenhuis voor pelgrims te stichten en de stichting van een in de kapel verankerde broederschap van Jeruzalembedevaarders.¹⁶

De hernieuwde ingebruikneming van de Jeruzalemstichting werd de prestigieuze representatie van de familiegeschiedenis door Jan de la Coste. Het indrukwekkendste getuigenis daarvan is wel de galerij van zijn voorouders uit het geslacht Adornes in de vensterramen van de kapel (afb. 30.1-6). Zes glasramen, telkens in twee delen opgesplitst, tonen telkens een echtpaar uit de Adornesfamilie met hun patroonheiligen, beginnend met Pieter I Adornes en Elisabeth van de Walle over Jan de la Coste-Adornes en zijn vrouw Catharina Metteneye, tot aan hun zonen Jeroen en Jacob.¹⁷ Heel lang werden deze glasramen gedateerd in de tweede helft van de zestiende eeuw, met als opdrachtgevers Jeroen en Jacob Adornes, de zonen van Jan de la Coste-Adornes, die de galerij van hun voorouders chronologisch afsluiten.¹⁸ Charlotte Dikken heeft echter onlangs aangetoond dat de reeks al in de tweede helft van de

6

NIEUW ONDERZOEK
NAAR DE GRAVEN VAN
ANSELM ADORNES
EN MARGARETA
VAN DER BANCK

Femke Germonpré,
Frederik Roelens,
Guenevere Souffreau
en Katrien Van de Vijver

Graaf en gravin Maximilien de Limburg Stirum en hun zonen Hadrien, Gabriel en Edgar, 2019.

COLOFON

Wetenschappelijke redactie

Jan Dumolyn
Noël Geirnaert

Teksten

Brigitte Beernaert,
architectuurhistoricus en voormalig medewerker
Brugse Stedelijke Dienst voor Monumentenzorg

Véronique de Limburg Stirum,
voorzitster van Adornes v.z.w.

Prof. dr. Jan Dumolyn,
hoogleraar middeleeuwse geschiedenis UGent

Dr. Noël Geirnaert,
historicus en erehoofdarchivaris van de stad Brugge

Femke Germonpré,
archeoloog, Raakvlak Brugge

Prof. dr. Jos Koldewij,
emeritus hoogleraar Kunstgeschiedenis van de
Middeleeuwen, Radboud Universiteit

Dr. Nadine Mai,
kunsthistoricus en wetenschappelijk medewerker bij
het Institut für Historische Landesforschung van de
Georg-August-Universität in Göttingen

Frederik Roelens,
stadsarcheoloog, Raakvlak Brugge

Guenevere Souffreau,
conservator, Musea Brugge

Dr. Mathijs Speecke,
historicus, UGent

Prof. dr. Paul Trio,
emeritus hoogleraar met opdracht KU Leuven en Kulak

Katrien Van de Vijver,
archeo-antropoloog, Koninklijk Belgisch Instituut voor
Natuurwetenschappen

Beeldresearch

Séverine Lacante [Hannibal Books]
Véronique de Limburg Stirum [Adornes]

Vertaling

Annemie Bonneure (Hoofdstuk 7)

Eindredactie

Jan Vangansbeke

Projectcoördinatie

Stephanie Van den Bosch

Vormgeving

Tim Bisschop

Druk

die Keure, Brugge

Inbinding

die Keure, Brugge

Uitgever

Gautier Platteau

ISBN 978 94 6466 693 9
D/2024/11922/07
NUR 648, 680

© Hannibal Books, 2024
www.hannibalbooks.be

Alle rechten voorbehouden. Niets van deze uitgave mag worden vervoelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand en/of openbaar gemaakt in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

De uitgever heeft geprobeerd voor alle teksten, foto's en afbeeldingen de wettelijke voorschriften inzake copyright toe te passen. Wie meent nog rechten te kunnen laten gelden wordt verzocht zich tot de uitgever te richten.

FOTOCREDITS

Kristina Altink (p. 122, 135) / Beeldbank Brugge (p. 146-151, 210, 214, 215) / British Library (p. 16) / British Library, AKG (p. 163) / Ann-Sophie Deldycke (p. 114, 184-185, 271) / Depositphotos (p. 11) / Father Justin (Sint-Catharina Klooster) (p. 160) / Flotar (p. 8-9, 12, 20-21, 140-142, 144, 165, 166-169, 196-197, 220-221) / Éric Gallet (p. 270 (88), 274) / Frans Hals Museum, foto Margareta Svensson (p. 198) / KIK-IRPA (p. 246, 250-251) / Koninklijk Instituut voor Natuurwetenschappen (p. 272-273) / Andrew McAllister (p. 178-179) / Musea Brugge (p. 217, 236) / Musea Brugge, foto Hugo Maertens (p. 200) / National Museum, Gdansk (p. 162) / Raakvlak Brugge (p. 270 (89)) / Mathijs Speecke (p. 152-153) / Studio Philippe de Formanoir (p. 1, 22, 39, 62-64, 75, 76, 94, 112-113, 121, 143, 145, 155, 158-159, 161, 164, 170-177, 180-195, 202-207(1), 208-209, 211(2), 212-213, 218-219, 222-225, 227-229, 232-235, 238-241 (66,67), 242-245, 247, 252-260, 262-269) / Amélie de Wilde (p. 92-93, 96, 111, 136-137, 207 (2, 3), 226, 241 (68), 261, 304) / Jesse Willems (p. 138, 211 (1)) / Marc Willems (p. 6, 154, 248-249)

Cover: Gewelf van de toren, Jeruzalemkapel
Gebrandschilderde ramen met genealogische
portretten van Pieter I Adornes en Anselm Adornes